

1.75

MILOVAN DJILAS

EN

De Nieuwe Klasse

TWEEDE DRUK

SPARTACUSBOND

SPARTACUS - UITGAVE Nr.6

2e DRUK.

M I L O V A N D J I L A S
= = = = = = = = = =

E N D E
= = = =

N I E U W E K L A S S E
= = = = = = = = = =

Uitgave van de "Spartacusbond"
Verzorgd door "Uitgeverij De Vlam",
Korte Prinsengracht 49 A'dam C.

De zes hoofdstukken dezer brochure verschenen oorspronkelijk in de herfst van 1957 als zes vervolgartikelen in "Spartacus". Het boek, dat de gewezen Joegoslavische vice-president MILOVAN DJILAS onder de titel "De Nieuwe Klasse" publiceerde, vormt hun onderwerp. Toen het eerste artikel verscheen, kwam de Nederlandse vertaling van dat werk, bij de uitgeversmaatschappij H.J.W. Becht in Amsterdam, juist van de pers. Dat feit verleende de opstellen een grote mate van actualiteit.

Het congres van de Spartacusbond echter, dat eind oktober 1957 het besluit nam ze te bundelen en als brochure het licht te doen zien, meende dat de zes stukken hun betekenis zouden behouden, ook wanneer de aanleiding tot hun verschijning al weer lang achter de rug zou zijn.

Waarop die mening gebaseerd is, zal de lezer, voor zover de inhoud hem niet uit "Spartacus" bekend is, spoedig duidelijk worden. Naar de vorm een boekbespreking, bevatten de bewuste opstellen veel méér dan alleen maar een beoordeling van Djilas veelbesproken werk: er wordt daarin een poging ondernomen, de positie van Djilas in de Joegoslavische samenleving te schetsen en deze te verklaren uit de ontwikkeling van die samenleving zelf.

Niet slechts een kritiek op "De Nieuwe Klasse" en op Milovan Djilas, de auteur daarvan, wordt de lezer hier voorgezet, doch een historisch-materialistische kritiek, waarbij maatschappelijke omstandigheden mede in het gezichtsveld worden getrokken, waarbij datgene, wat aan Djilas' kritiek op het bolsjewisme ontbreekt of onvolkomen is, verklaard wordt uit de grenzen, die aan een onder bolsjewistische verhoudingen geboren kritiek nu eenmaal onvermijdelijk zijn gesteld. Op deze wijze wordt deze brochure niet alleen van betekenis door hetgeen daarin over Djilas en over de nieuwe klasse wordt gezegd, doch ook door de wijze, waarop hier de historisch-materialistische methode bij het benaderen der problemen toepassing vindt.

Over de thans gebundelde opstellen nog het volgende. De oorspronkelijke vorm is vrijwel ongewijzigd gehouden. Herhalingen, onvermijdelijk bij vervolgartikelen die veertien dagen na elkaar worden geplaatst, zijn weggewerkt. Hier en daar heeft een enkel stuk een kleine uitbreiding ondergaan. Het betreft dan passages die bij de publicatie in het blad "Spartacus" terwille van de plaatsruimte - helaas - achterwege moesten blijven. De titel, die oorspronkelijk luidde: "Milovan Djilas"

boek "De Nieuwe Klasse", is gewijzigd in die, welke men op de titelpagina heeft aangetroffen. Zij is, menen wij, meer in overeenstemming met de inhoud, die - naar we zo pas al zeiden - méér is dan alleen een boekrecensie. Tenslotte zijn in de brochure als aanhangsel opgenomen een, eveneens in "Spartacus" gepubliceerd, opstel, dat met het boek van Djilas nauw verband houdt, alsmede enkele bijzonderheden omtrent het tegen Djilas gevoerde proces.

De Spartacusbond hoopt, dat deze uitgave er toe zal bijdragen de discussie over "De Nieuwe Klasse" die in de bolsjewistische landen is ontstaan, in brede lagen van het proletariaat te vergemakkelijken.

Amsterdam, januari 1958.

+++++

V O O R W O O R D Bij de 2e druk.

Het boekje over Milovan Djilas - naar de vorm een bespreking van diens werk "De Nieuwe Klasse", naar de inhoud een kritische analyse van Djilas' positie en een onderzoek naar de maatschappelijke achtergronden van zijn denkbeelden - werd vier jaar geleden geschreven, op een tijdstip, dat de Joego-Slavische rebel in de gevangenis vertoefde, veroordeeld door de rechters van dezelfde nieuwe heersende klasse, die hij in zijn geschriften aan de kaak gesteld had.

Op het moment, dat wij tot herdruk overgaan is or wel het een en ander veranderd. Milovan Djilas vertoeft niet langer achter kerker muren, omdat hem eendeel van zijn straf is kwijtgescholden, dan wel in een voorwaardelijke omgezet. Dit feit echter is voor ons geen aanleiding ook maar iets aan de strekking van de eerste uitgave te wijzigen. Wij menen, dat hetgeen wij geschreven hebben geenszins door Milovan Djilas' vrijlating wordt aangetast. Bovendien: hijzelf heeft nadat de gevangenisdeuren (weer) voor hem open gingen nadrukkelijk verklaard, dat hij nog dezelfde opvattingen huldigde als destijds.

Wie de levensloop van Djilas gevolgd heeft, zal zich hierover niet verbazen. De nieuwe klasse in Joegoslavië moet zelf geweten hebben, dat zij hem niet zo gemakkelijk zou kunnen klein krijgen. Waar wat indien dat nu eens wel gelukt ware? Zou dat 't bestaan van de nieuwe klasse hebben opgeheven? In gene dele natuurlijk. Zelfs indien Djilas zijn meningen herroepen had, dan nog ware daardoor

aan de klasseverhoudingen in Joegoslavië natuurlijk niets veranderd. Men heft een heersende klasse niet op, door haar bestaan eenvoudig te negeren. Zij kan alleen maar door een succesvolle klassenstrijd van 't historisch toneel verdwijnen.

De nieuwe klasse in Joegoslavië zit dus nog altijd in het zadel. Wie zich voor haar klassepositie en haar klassekarakter interesseert zal onwillekeurig naar het boek grijpen, dat Djilas aan deze nieuwe klasse heeft gewijd. En zolang zal, hopen wij, ook de beschouwing, die wij aan Djilas' uiteenzettingen gewijd hebben hun betekenis behouden.

Het is om die reden, dat wij hier onze brochure over Djilas de lezer opnieuw presenteren.

Toch is de tweede druk niet geheel ongewijzigd gebleven, al betreft de wijziging slechts één passage, naast het verwijderen van enige drukfouten. Op pagina 14 van de eerste druk kon men, ten aanzien van de worsteling van het westerse proletariaat, lezen: "de geestelijke wapens ervoor vindt men in het arsenaal van het marxisme, dat van de proletarische klassenstrijd de theoretische samenvatting is". Wij meenden, om verwarring omtrent onze opvattingen te voorkomen, goed te doen, deze, aan denkbare van "oude arbeidersbeweging" herinnerde, passage, niet ongewijzigd te laten. Zij luidt in de nieuwe druk:

"Het marxisme is de theoretische uitdrukking van de strijd der arbeiders."

Het is een principiële verandering, die ons van grote betekenis voorkomt en die ons standpunt op juiste wijze weergeeft. Voor het overige hebben wij over Djilas en z'n opvattingen, nog altijd datgene te zeggen, wat men in de bladzijde hierachter aantreft.

- o - o - o -

Amsterdam januari 1962.

M I L O V A N D J I L A S

EN

DE NIEUWE KLASSE

ENKELE MOMENTEN UIT DJILAS' THEORETISCHE ONTWIKKELING.

Toen in de herfst van 1956 de Hongaarse arbeiders hun raden vormden en de wapens ophieven tegen hun staatskapitalistische onderdrukkers, publiceerde de Joegoslaaf M I L O V A N D J I L A S een artikel in de westelijke pers, waarin hij de opstand in Hongarije "een nieuw hoofdstuk in de historie der mensheid noemde, "een even nieuw en misschien niet minder belangrijk verschijnsel dan de Franse of de Russische revolutie zijn geweest".

Zijn opstel kreeg in Spartacus-kringen onmiddellijk de aandacht, die het verdient. Op een conferentie van de Spartacusbond, op 10 en 11 november 1956 in Amsterdam gehouden, speciaal belegd in verband met de gebeurtenissen in het land der Magyaren, werden er bepaalde passages uit voorgelezen. Dat gebeurde niet alleen vanwege het standpunt, dat door de schrijver ten aanzien van de Hongaarse opstand werd ingenomen. Het gebeurde bovenal, omdat Djilas in zijn stuk onomwonden uitsprak, dat de bolsjewistische bureaucratie een klasse genoemd moest worden en hij ook de bolsjewistische bureaucratie in Joego-Slavië als zodanig karakteriseerde.

Om deze karakterisering op zichzelf was het de sprekers op de Spartacusconferentie niet begonnen. Zij baarde er nauwelijks opzien. Tientallen jaren lang reeds hadden groepen als die van de Internationale Communisten *) en Spartacus verkondigd, dat de oktoberrevolutie van 1917 er toe geleid had dat de Russische arbeider door een nieuwe heersende klasse werd uitgebuit. Herhaaldelijk was in onze kring ook het in Joego-Slavië heersende stelsel als een vorm van staatskapitalisme aangeduid. Het belangwekkende van het "geval-Djilas" lag niet zozeer in

*) Groep van Internationale Communisten (G.I.C.), een marxistische groep, die zich aldus noemde om het verschil te laten uitkomen tussen zichzelf en de pro-Russische, nationalistische bolsjewieken.

h e t g e e n e r door hem gezegd werd, dan wel in feit, dat het door h e m ge-
zegd werd: . .

Milovan Djilas is sinds zijn jonge jaren bolsjewiek. In en na de tweede wereld-
oorlog behoorde hij tot de naaste medewerkers van Maarschalk Tito. Hij maakte zélf
deel uit van de Joegoslavische staatsbureaucratie. Hij ontwikkelde zich tot één
van de voornaamste theoretici van de Joegoslavische partij, tot de voornaamste
misschien wel sinds de oude Mosche Pijade als zodanig minder en minder van zich
deed spreken. Regelmatig verschenen er bijdragen van Djilas' hand in het tijdschrift
"Questions actuelles du socialisme" ("Actuele vraagstukken van het socialisme")
dat door de officiële Joegoslavische voorlichtingsdienst te Parijs wordt uitgege-
ven.

Wie echter de zienswijze van Milovan Djilas aan de hand van deze artikelen
nauwlettend bestudeerde, moest wel tot de conclusie komen, dat zijn theoretische
ontwikkeling geenszins parallel liep met de ontwikkeling van de Joegoslavische
bureaucratie, dat hij geenszins als háár spreekbuis kon worden beschouwd.

In een opstel, getiteld "Enkele problemen van de theoretische arbeid" *), ver-
klaarde Djilas in 1951, dat de Russische bolsjewistische partij géén socialisti-
sche partij was. Hij sprak van haar "reactionaire ideologie" en van haar "onder-
drukkingspraktijk". Scherp veroordeelde hij het feit, dat de Russische partij, wat
hij noemde, "het monopolie van de meningsvorming" bezat. Tegelijkertijd wees hij er
op, dat het gevaar volstrekt niet denkbeeldig was, dat zich in Joego-Slavië even-
eens het "monopolie van de meningsvorming" zou ontwikkelen. Hij betoogde, dat dit
niet slechts een gevaar was voor de ontwikkeling van het denken, doch tevens het
bewijs, dat ook een ander monopolie zich aan het ontwikkelen was: "een materieel
en sociaal monopolie, bestaande uit een overheersing van de arbeiders en een be-
schikking over de producten van hun arbeid." "Vrijwel dezelfde gedachten sprak hij
enkele maanden later in hetzelfde jaar (1951) opnieuw uit in een artikel, dat
"Diverse opmerkingen" heette **).

Een jaar daarna, in oktober 1952, besprak Djilas het zo juist verschenen boek
van Stalin "De economische vraagstukken van het socialisme in de Sovjet-Unie".
De titel van zijn studie luidde "Stalin in het slop". Hij verklaarde daarin, dat

*) Milovan Djilas, "Quelques questions concernant le travail théorique", Questions
Actuelles du-Socialisme", mei-juni 1951, blz. 2 en 3.

***) M. Djilas, "Reflexions diverses", Questions, enz.", november-december 1951.

de economische categorieën in Rusland een staatskapitalistisch karakter hebben en de theoriën van Stalin dit karakter weerspiegelen *).

Tot aan dat tijdstip kon men er over in twijfel verkeren, welke betekenis aan het theoretische werk van Djilas nu precies moest worden gehecht. Lag aan de kritiek, die hij liet horen alleen maar de - sedert 1948 bestaande - tegenstelling tussen Belgrado en Moscou ten grondslag? Of bedoelde hij met zijn kritiek van het Russische staatskapitalisme tegelijkertijd een kritiek op het staatskapitalisme in z'n eigen land te leveren? De hierboven aangehaalde, op Joego-Slavië betrekkinghebbende woorden zouden in die richting kunnen wijzen, maar er zijn in de bewuste artikelen van Djilas ook aanwijzingen genoeg, dat dit nog volstrekt niet in sterke mate het geval was.

In 1953 werd het anders. Een klein half jaar na de dood van Stalin publiceerde Djilas zijn visie op de toekomstige ontwikkeling van Rusland **). Hetgeen hij daarin zegt over de bureaucratie draagt een uitgesproken algemeene karakter. Ook de alleroppervlakkigste lezer moet het duidelijk zijn, dat hij hier niet slechts over de Russische bureaucratie spreekt, doch over de bureaucratie zonder meer. Toen hij zijn denkbeelden ook begon te ontvouwen in het Joegoslavische dagblad "Borba" was weltra de knuppel in het bureaucratische hoenderhok geworpen. Korte tijd later vernam de wereld, dat er in Joego-Slavië een "zaak Djilas" was.

Toen "de zaak Djilas" behandeld werd in het centrale comité van de Joegoslavische partij op 16 en 17 januari 1954, zei Tito:

"In de loop van de vorige herfst is mij een keer door Djilas gevraagd, wat of ik van zijn artikelen dacht. Ik antwoordde, dat hij wel wist, dat er dingen in stonden, waarmee ik het niet eens was, maar dat er ook goede dingen in waren, en dat de dingen, waarmee ik het niet eens was, geen reden mochten zijn, waarom hij niet zou schrijven. Ga er mee door. Maar in de loop van december zag ik - aldus Tito - dat Djilas te ver was gegaan....." ***)

Te ver gegaan, Inderdaad ! Zolang Milovan Djilas slechts de Russische bureau-

*) Idem, oktober-november 1952, blz. 6

**) Milovan Djilas, "Les fins qui préudent", ("Het begin van het einde") "Questions, enz." juli-oktober 1953.

***) "Le cas M. Djilas devant le plénum du comité central", idem jan-febr. '54, blz. 4.

cratie aanviel, achtte de Joegoslavische bureaucratie zich niet bedreigd. Aanval-
len op de bureaucratie in het algemeen, aanvallen ook op de bureaucratie in het
land van Tito, achtte zij ontoelaatbaar.

- 0 -

Wanneer men op dat moment de kritiek van Djilas o p z i c h z e l f beschouw-
de - haar dus los maakte van de verhoudingen in Joego-Slavië, waarvoor zij uiter-
aard van de grootste betekenis was - dan had zij nog maar heel weinig om het lijf.

"De bureaucratie", schreef Djilas in het najaar van 1953 *) "is geen klasse.
Zij is iets volkomen anders."

Zoals later - na de Hongaarse opstand - was het ook toen niet de inhoud van de
kritiek, die het "geval Djilas" interessant maakte, doch de omstandigheid dat
Djilas de bureaucratie had aangevallen en het feit, dat deze op zulk een duide-
lijke wijze had gereageerd. Er kwam echter nog iets anders bij. Eduard Kardelj, die zich
meer en meer tot de officiële woordvoerder der Joegoslavische bureaucratie maak-
te, verweet Djilas, dat voor hem (voor Djilas dus) "alles relatief" was.

Dat was een belangwekkende bijzonderheid. Immers, de relativiteit, de betrek-
kelijkheid, op het terrein van de maatschappij en de sociale verschijnselen loopt
als een rode draad door het wetenschappelijk werk van Karl Marx, die een der
grootmeesters van de relativiteit op het gebied van de maatschappij-wetenschappen
kan worden genoemd. Toen door omstandigheden, waarover wij hier niet kunnen uit-
weiden, in Rusland het marxisme vervormd werd tot de officiële ideologie
der heersende klasse, werd het meteen beroofd van dit essentiële karakter en kreeg
het een absolutistische, dogmatische gestalte. Betekende, zo kon men zich afvra-
gen, het verwijt van Kardelj aan Djilas misschien, dat de laatstgenoemde door de
maatschappelijke werkelijkheid in Joego-Slavië in staat was gesteld tot een andere
interpretatie van het marxisme te komen dan de starre, dogmatische, van bolsje-
wistische huize, die ook in Joego-Slavië opgeld doet? Moest men in die zin vol-
licht de opmerking van Djilas verstaan, dat de nieuwe sociale verschijnselen "een
nieuwe toepassing van het marxisme vereisten"? **) Lag er hier een aanwijzing, dat
Djilas de woordvoerder van het onderdrukte en geëxploiteerde Joegoslavische pro-
letariaat geworden was, welke klasse - als onderdrukte groep - uiteraard de
betrekkelijkheid, de r e l a t i v i t e i t der bestaande maatschappijverhou-

*) Milovan Djilas, "Les fins qui précludent", "Questions, enz.", juli - oktober
1953, blz. 55.

**) Idem, "Reflexion diverses", "Questions, enz." november-december 1951, blz. 7.

dingen moest verkondigen? Het tijdstip was nog te vroeg om een definitief oordeel uit te spreken. De hier opgesomde feiten zullen 't echter voldoende begrijpelijk maken, waarom er alle reden was, de ontwikkeling van Djilas' theoretische inzichten op de voet te blijven volgen. Dat zij een duidelijke ontwikkeling vertoonden, was in de herfst van 1956, toen hij zijn artikel over Hongarije publiceerde, onmiskenbaar. Had hij in 1953 nog uitdrukkelijk ontkend, dat de bureaucratie "een klasse" zou zijn, in 1956 omschreef hij haar wel degelijk als zodanig. Onder die omstandigheden kon het niet anders of er moest bij ons een grote nieuwsgierigheid ontstaan, toen er bekend werd, dat Djilas, eer hij op grond van zijn voortgezette oppositionele werkzaamheid naar de gevangenis verhuisde, een boek uit Joego-Slavië had weten te smokkelen, dat "De Nieuwe Klasse" heette.

- + -

Nu wij Djilas' boek inmiddels hebben gelezen, zijn wij van mening, dat de kritiek, die hij uitoefent op de nieuwe klasse, die in Rusland, de Russische satellietstaten en in Joego-Slavië is ontstaan, op geen stukken na zo scherp is als de kritiek, die het westeuropese marxisme op diezelfde nieuwe heersende klasse uitoefent en heeft uitgeoefend.

Legt men het boek "De Nieuwe Klasse" naast het uit de herfst van 1956 stammende opstel over de Hongaarse gebeurtenissen of naast artikelen, waaromtrent wij zojuist het een en ander hebben meegedeeld, dan springt in het oog, dat hij voordeelingen heeft gemaakt, dat hij veel klaarder en ook scherper formuleringen heeft gevonden.

Djilas zegt, dat in de bolsjewistische landen de zogenaamde "dictatuur van het proletariaat" verworpen is tot een dictatuur over het proletariaat van de tot een nieuwe uitbuitende klasse versterde politieke bureaucratie, die gegroeid is uit het partij-apparaat en die zich in feite van het eigendom der genationaliseerde productiemiddelen heeft meester gemaakt. Hij breekt met de mythe, dat het bolsjewisme de klasseloze, socialistische maatschappij gebracht zou hebben of op weg daarheen zou zijn, maar definieert het als een modern onderdrukkingssysteem, dat gebaseerd is op geweld, het bezit van de productiemiddelen en het monopolie over het denken.

Dat alles lijkt op het eerste gezicht bijzonder veel op het oordeel, dat ook wij over de bolsjewistische staten en het bolsjewisme plegen te laten horen. Juist bij nadere beschouwing echter zijn er grote verschillen. Vraagt men waar die ver-

schillen vandaan komen, dan antwoorden wij, dat zij hun oorsprong vinden in de omstandigheden waarin Milovan Djilas verkeert. Wij bedoelen daarmee niet de omstandigheid, dat Djilas zijn boek met een been in de gevangenis heeft geschreven, doch het feit, dat hij J o e g o s l a a f is,, dat wil zeggen, bewoner van een nog geenszins modern industrieel land, dat volstrekt nog geen proletariaat heeft hetwelk vergeleken kan worden met de arbeidersklasse in 't Westen. Van welk een grote betekenis dat is geweest voor Djilas' denkbeelden zullen wij nog nader zien.

- o - o -

I I
D E C O M E D I E D E V E R G I S S I N G E N .
= =

Nog vóór Milovan Djilas boek "De Nieuwe Klasse" op 12 augustus 1957 bij Frederick A. Praeger in New York en in september '57 bij Thames and Hudson in Londen van de pers kwam, was het al een sensatie in de burgerlijke kranten van de Verenigde Staten en van West-Europa. Op 25 juli 1957 zonden het Amerikaanse persbureau Associated Press en het Britse persbureau Reuter ieder een telegram de wereld in, waarin het gekarakteriseerd werd als "het vernietigendste anti-communistische document, dat ooit geschreven werd". Dat was natuurlijk koren op de molen van alle broodschrijvers in de redactie-bureau's tussen Wenen en San Francisco. Zij stortten zich op de pennevrucht van de Joegoslavische rebel zoals eens de Joden in de woestijn Sinai zich - althans volgens het bijbelboek Exodus - op het brood stortten, dat uit de hemel was geregend; en zij deden dat zonder acht te slaan op het in hetzelfde bijbelboek voorkomende gebod: "Gij zult geen vals gerucht opnemen...."

Het is met de algemene vraagde, die het boek van Djilas aan deze kant van het zogenaamde ijzeren gordijn (met uitzondering dan van Joego-Slavië) gewekt heeft, een wonderlijke zaak. Jaren - tientallen jaren - lang reeds zijn de kranten in dit deel van de wereld niet moe geworden te beweren, dat "het communisme" aan de arbeiders slechts bittere ellende bracht. Wat zou men van deze bladen verwachten ten aanzien van een boek, dat komt verklaren, dat het door hen gewraakte stelsel met communisme niets te maken heeft, doch dat het neerkomt op de heerschappij ener klasse van uitbuiters, precies zoals men die aantreft in het westelijk deel van onze planeet?

De burgerlijke bladen, die altijd voortreffelijk de kunst verstonden proletarische critici van Rusland of Joego-Slavië volkomen te negeren, zouden een dubbele reden hebben gehad om óók Milovan Djilas dood te zwijgen. Ten eerste: omdat (ook) hij hen berooft van de mogelijkheid het communisme te bestijden door de Russische toestanden te veroordelen; ten tweede: omdat Djilas zich keert tegen de uitbuiting van de ene klasse door de andere, die in het Westen evengoed een dagelijks verschijnsel is als in Moskou of in Bergrado. Het tegendeel echter is geschied.

Het ging met onze westerse journalisten als met het lezerspubliek van Multa-

tuli, dat zijn lievelingsauteur des te meer bewonderde, naarmate hij luider verkondigde, dat hij het verachtte. In plaats van Djilas te veronachtzamen, hebben zij hem bewierookt.

In het Zwitserse weekblad "Schweizer Wochenzeitung" werd Djilas in een hoofdartikel vergeleken met de zelfstandig denkende, kritische Philoxenos, die zich afkeurend uitliet over de gedichten van de tyran Dionysios en die daarom voor straf als dwangarbeider naar de mijnen wordt gesleept. Later wordt hem bevolen opnieuw naar de gedichten van de tyran te luisteren. Maar hij luisterde niet lang en stond op, waarop Dionysios hem vroeg, waar hij naar toe ging. "Meer naar de mijnen", gaf Philoxenos trots en onversaagd ten antwoord. Het harde en ellendige lot dat hem daar wachtte, scheen hem dragelijker dan voortdurend veroordeeld te zijn tot een onwaarachtige veinzerij, zoals ook Djilas er de voorkeur aan heeft gegeven ambten en waardigheid voor een gevangeniscel te ruilen, liever dan te zwijgen.

Natuurlijk is Djilas een man met moedlij bewonderen die; zoals wij ook de moed van Philoxenos bewonderen. Hij nemen aan, dat die ook destijds bewondering heeft getrokken. Maar wij hebben er nog nooit van gehoord, dat het verzet van Philoxenos tegen de tyran van Syracuse voor de betaalde schrijvers van andere tyrannen aanleiding was om hem als hun troetelkind te beschouwen.

Inmiddels is er voor het zonderling gedrag van de westerse boekbeoordelaars wel een verontschuldiging aan te voeren. Dat het boek van Milovan Djilas tot kluchtige vergissingen geleid heeft, van hetzelfde soort als die, welke men aantreft in de "Klucht der vergissingen" van William Shakespeare, die zijn held, hertog Solinus van Ephesus zeggen laat:

("I know not which is which")

("Ik ken ze niet uit elkaar")

Dat spruit in de eerste plaats hieruit voort, dat Djilas' kritiek op de nieuwe klasse naar de vorm een kritiek op het communisme is.

Dit feit is volkomen begrijpelijk. Milovan Djilas is, gelijk we hebben opgemerkt, Joegoslaaf. Hij is opgegroeid in een wereld, welke zich "communistisch" noemt en welke officiële vertegenwoordigers -al is het dan ook volkomen ten onrechte - zich op Marx beroepen. In het voorwoord van zijn boek verklaart Djilas zelf:

"Ik verbeeld mij niet, dat ik enige wereld, buiten de communistische, waarin ik het geluk of het ongeluk had te leven, ken."

Op het moment, dat hij zich tegen deze wereld keert en tegen de heersende klasse, waardoor zij wordt gedomineerd, keert hij zich dus logischerwijze tegen het communisme.

Hierbij doet zich nu echter een merkwaardigheid voor. Wanneer Djilas strijd gaat voeren tegen de heerserskliek, waarvan hij eens deel uitmaakte, komt hij vanzelf dichter bij het westeuropese en amerikaanse proletariaat te staan, dat van nature, krachtens zijn positie, een strijd voert, die tegen elke vorm van klasseheerschappij is gericht. Die worsteling van 't westerse proletariaat draagt - wat de westerse arbeiders zelf zich omtrent hun eigen optreden ook mogen voorstellen of inbeelden - in w e z e n een communistisch karakter. Het marxisme is de theoretische uitdrukking van de strijd der arbeiders.

Djilas is bij zijn aanval op het zogenaamde communisme - door zijn milieu, tengevolge van de omstandigheid, dat hij alleen dit "communisme" als "communisme" kent - het slachtoffers van een misverstand. Wat hij in werkelijkheid bestrijdt is niet hetcommunisme, doch het b o l s j e w i s m e .

Van dit misverstand zijn ook zijn burgerlijke bewonderaars het slachtoffers, omdat zij - gevolg van hun eigen klasse-positie - evenals Djilas, bolsjewisme en communisme niet uit elkaar kennen en omdat zij - wederom een gevolg van hun klasse-positie - Formalisten zijn, die zich door de anti-communistische v o r m van Djilas' kritiek misleiden laten.

Ziet men van deze vorm af, let men op de i n h o u d van Djilas' betoog, dan bemerkt men, dat hij - meermalen althans - een oordeel vel't, dat overeenkomst vertoont met het vernietigende oordeel, dat West-Europese marxisten over het bolsjewisme hebben uitgesproken.

- 0 -

Op het eerste gezicht kan het de schijn hebben, dat het "misverstand" waarvan wij zojijst gesproken hebben, toch niet zo groot is als wij beweren en dat Djilas bolsjewisme en communisme wel degelijk uit elkaar kent. Zegt hij het niet in zijn boek:

"Wat heden ten dage in het communisme gebeurt heeft weinig met Marx te maken en houdt zeker geen verband met zijn verwachtingen."

Inderdaad, maar deze woorden en dergelijke uitspraken, die in zijn boek te vinden zijn, vormen voor ons geen aanleiding onze zienswijze anders te formuleren. Integendeel, alleen al het feit, dat Djilas hier spreekt van de "verwachtingen" van

Marx, het feit, dat hij op een andere plaats zegt, dat door het niet uitkomen van die "verwachtingen" het aanzien van Marx werd t e r u g g e b r a c h t (spatiëring van ons) tot dat van een historicus - en een geleerde", dit alles wijst er volgens ons al op, aan welk een grote begripsverwarring hij ten prooi is. Wij zouden dat met een uitvoerig betoog kunnen toelichten, maar wij geven er de voorkeur aan, de kijk, die Djilas op het marxisme heeft, niet i n d i r e c t uit dit soort uitlatingen af te leiden, doch d i r e c t te demonstreren aan hetgeen hij zelf daarover schrijft.

Djilas zegt:

"De grondgedachten van het communisme zijn 't primaat van de materie en de werkelijkheid van de veranderlijkheid, ideeën, die zijn ontleend aan de denkers van de periode juist vóór het ontstaan van het communisme..... Dialectiek en materialisme - de verandering van de wereld onafhankelijk van de menselijke wil - vormen de basis van het oude klassieke marxistische communisme.... De idee van het primaat van de materie werd ontleend aan de Franse materialisten uit de achttiende eeuw....."

Dit alles is van A tot Z onjuist! Marx en Engels hebben hun opvattingen niet aan het 18e eeuwse, Franse materialisme ontleend. Zij hebben tegen dit materialisme ten scherpste stelling genomen. De opvatting van het "primaat" van de materie (men zou kunnen zeggen: de opvatting, dat de materie, het stoffelijke, de sleutel bevat van alle problemen) treft men bij hen niet aan.

Als Friedrich Engels in zijn boekje over de filosoof Ludwig Feuerbach duidelijk wil maken wat materialisme is, omschrijft hij het, n i e t als een zienswijze, die de m a t e r i e , doch als een, die de n a t u u r voor het oorspronkelijke houdt. Als Marx in zijn "Stellingen over Feuerbach" over het oude (d.w.z. klassieke, Franse, 18e eeuwse) materialisme komt te spreken, zegt hij, dat 't standpunt van dat materialisme, het standpunt van de burgerlijke maatschappij is. Het materialisme van Marx en Engels is heel iets anders. Zij plaatsen zich op het standpunt van het proletariaat. Maar omdat de toen modern-kapitalistische verhoudingen gerichte strijd van de arbeidersklasse zich niet voor Djilas' ogen afgespeeld heeft, is hem 't verschil tussen het burgerlijk materialisme en het materialisme van Marx en Engels volkomen duister.

Volkomen duister was dat verschil ook voor Lenin, die de strijd van het moderne proletariaat evenmin kende als Djilas. Toen de West-europese marxist Anton

Pannekoek zich diepgaand bezig hield met de filosofische grondslagen van het Leninisme vestigde hij er de aandacht op, dat Lenin in zijn filosofisch hoofdwerk "Materialisme en empirio-criticisme" de natuur en de materie als identiek beschouwde en in dat opzicht dezelfde positie innam als het burgerlijk materialisme, evenals trouwens in tal van andere opzichten.

Wie het boekje van Pannekoek *) leest, die vindt daarin de overtuigende bewijzen van de verwantschap niet alleen van Lenin, maar ook van zijn filosofische leermeester Plechanof, met het burgerlijke materialisme. En daarin vinden dan tevens de onjuistheden van Milovan Djilas hun verklaring. Dingen gelijk "het primaat van de materie" en het Franse materialisme treft men niet bij Marx, doch bij Lenin aan. Waar Djilas meent een beschrijving van de grondslagen van het marxisme te geven, geeft hij in werkelijkheid een beschrijving van de grondslagen van.... het bolsjewisme!

- 0 -

Na het bovenstaande zal het de lezer duidelijk zijn, dat wij alles, wat Milovan Djilas in zijn boek "De Nieuwe Klasse" over het marxisme te berde gebracht heeft, als volkomen onjuist verwerpen. Maar dat betekent geenszins, dat wij het standpunt van Djilas verwerpen. Wij delen niet al zijn inzichten, maar wij zijn wel van mening, dat hij, wat de kern van de zaak betreft, aan onze zijde van de barricade staat. Hij staat zelfs veel meer aan onze kant, dan hij zelf vermoedt.

Hiervoor schreven wij reeds, dat de strijd van Djilas tegen de bolsjewistische heerserskliek, hem vanzelf dichter bij het proletariaat gebracht heeft. Het gevolg daarvan is geweest, dat er een wijziging plaats vond in zijn interpretatie van 't marxisme. In zijn boek "De Nieuwe Klasse" vindt men daarvan nauwelijks de sporen, Wel echter in de artikelen, die hij in de herfst van 1953 in het Joegoslavische blad "Borda" publiceerde. Alvorens ons nader met zijn boek bezig te houden zullen wij eerst op die artikelen ingaan. Juist door deze opstellen met "De Nieuwe Klasse" te vergelijken, kregen wij een beter beeld van Djilas' werkelijke positie.

-0-0-

*) A. Pannekoek, "Lenin als Filosoof" in de Duitse taal verschenen als uitgave van de GIC in 1938. Engelse uitgave, New York, 1948.

DE MAATSCHAPPELIJKE ONTWIKKELING

ALS HISTORISCH PROCES.

De artikelen, die Milovan Djilas in de loop van het jaar 1953 in het Joegoslavische blad "Borda" publiceerde, zijn van de allergrootste betekenis voor een juist begrip van zijn theoretische ontwikkeling en zijn positie. Hetzelfde kan worden gezegd van de discussie, die in januari 1954 over deze artikelen werd gehouden in het plenum van het Centraal Comité van de Joegoslavische partij. Door ons met deze opstellen bezig te houden, begeven wij ons geenszins op zijpaden. Integendeel! De problemen, die Milovan Djilas in "Borda" aansneet, zijn dezelfde als die, welke in zijn boek "De Nieuwe Klasse" worden aangeroerd. Het is de kritiek op de bureaucratie - op "De Nieuwe Klasse", om de latere terminologie te gebruiken - die er toe geleid heeft, dat Djilas zich voor de partijbureaucraten moest verantwoorden. En indien men de bewuste kranten - en tijdschriftpublicaties van Djilas leest, is men op dat moment als het ware getuige van het ontstaan van zijn ideeën.

Op 6 november 1953 verschenen van Djilas' hand in "Borda" *) onder de titel "Is er een doel?", 'n artikel, waarin men onder meer het volgende kon lezen:

".... geen enkele theorie heeft tot nu toe een ver verwijderd -uiteindelijk -doel geproclameerd, dat werkelijk zou zijn verwezenlijkt. Dat wil niet zeggen, dat de mensen verre idealen kunnen ontberen. Maar die verre idealen zijn voor alles de uitdrukking van de directe behoeften van de mensen en van het begrip van hetgeen het wezenlijke vormt in hun eigen tijdperk."

En even verder:

".... voor Marx is het communisme niet het product van geniale koppen of van nobele verlangens en doeleinden, maar van de maatschappelijke noodzakelijkheid. En wat noodzakelijk is, dat is in wezen geen doel - want dat doel wordt niet door het bewustzijn van de mensen gesteld - doch een proces van gebeurtenissen, een proces, dat nu eens kalm, dan weer in volle

*) Wij citeren dit, en andere artikelen van Djilas uit hetgeen in "Questions Actuelles", etc. (nr. van jan.- febr. 1954) over de zitting van het Plenum wordt medegedeeld.

beweging is, bewust en spontaan, revolutionair en geleidelijk, in elk geval onvermijdelijk, zoals alle andere objectieve processen van de "geschiedenis."

En op een andere plaats:

"Wanneer de objectieve noodwendigheden als doeleinden worden opgevat, dan leidt dat niet alleen tot een teleologische *) mystiek **), doch volgens regel ook hiertoe, dat men een concrete taak of een concrete vorm (een organisatie, een reeks van maatregelen, enz.) als iets absoluuts voorstelt, als het eindelijk bereikte ideaal, en dat vervolgens onze subjectieve rol en ons optreden worden voorgesteld als dingen, die objectieve wetten kunnen scheppen, als de objectieve noodzakelijkheid zelf. Dat is ook de basis van alle oppervlakkige en door bepaalde belangen gedicteerde proefnemingen (van het "practicisme") en, in onze onstandigheden, één van de voornaamste bronnen van het bureaucratisme. Concreet gezegd: men stelt bij ons deze of gene maatregel of deze of gene organisatievorm voor als iets, dat op zijn minst een deel van of een stappe op de weg naar het uiteindelijke doel (het socialisme, het communisme) vormt. En in werkelijkheid is daar geen sprake van..... In werkelijkheid is er geen einddoel, dat een concrete, directe werking uitoefent.

Djilas bedient zich hier van een wat ingewikkelde taal, die het geenszins gemakkelijk maakt om hem te volgen. Maar wie er zich rekenschap van geeft, dat in de bolsjewistische landen bepaalde politieke en economische maatregelen altijd worden voorgesteld als "de verwezenlijking van een brok socialisme", als een "stap op de weg naar het socialistische einddoel", terwijl zij in werkelijkheid heel wat anders zijn, die valt het alwat gemakkelijker in Djilas' opvattingen door te dringen. Nog duidelijker wordt de zaak, wanneer men naleest hoe ongeveer hetzelfde betoog, ontdaan van zijn filosofische vorm, in een geheel andere formulering, terugkeert in zijn boek "De Nieuwe Klasse". Djilas schrijft daar:

Alle veranderingen, die door de communistische leiders tot stand worden gebracht, worden allereerst voorgeschreven door de belangen en het streven van de nieuwe klasse....." (blz. 59)

*) Teleologisch komt van het woord teleologie, hetgeen leer van de doelmatigheid of van de doelbewustheid betekent.

***) Mystiek = leer van duistere geheimen.

"..... Deze hervormingen worden niet afgekondigd voor wat zij werkelijk zijn, maar als onderdelen van de 'verdere ontwikkeling van het socialisme'... (blz. 63).

Wat Djilas de bureaucratie, de nieuwe heersende klasse - naar onze mening terecht - verwijt is dit, dat zij in haar ideologische geschriften en verklaringen het "socialisme" opvat als een einddoel, dat zij precies kent en dat zij kant en klaar in haar hoofd heeft, terwijl het in werkelijkheid de uitkomst is van een historisch proces, dat voortspuit uit de maatschappelijke noodzakelijkheid.

Als Djilas zegt, dat men, door de objectieve noodwendigheid als doeleinde op te vatten eveneens er toe komt, organisaties als iets absoluuts te beschouwen en dat bovendien deze opvatting een van de voornaamste bronnen vormt van het bureaucratisme, dan slaat hij in zoverre de spijker precies op de kop, dat de bureaucratie inderdaad haar bestaan rechtvaardigt met de bewering, dat zij het "uiteindelijkke doel" precies kent, dat zij aan die kennis van het doel de wetenschap ontleent, langs welke weg het bereikt moet worden, dat men daarom volledig vertrouwen moet hebben in haar beleid.

Er is inderdaad, dat ziet Djilas heel goed, een nauw verband tussen het bestaan van de bureaucratie en de mening, dat het er om gaat een bepaald "einddoel" te verwezenlijken. Maar uit de wijze, waarop Djilas het stelt krijgt men de indruk, dat aan de (verkeerde) opvattingen omtrent het "socialisme" als een "einddoel" de bureaucratie haar ontstaan dankt, terwijl het in werkelijkheid zo is, dat de bureaucratie (de nieuwe klasse) ontstaat als gevolg van zeer bepaalde maatschappelijke ontwikkelingsprocessen en dan vervolgens, als bureaucratie, alleen maar de door Djilas terecht gecriticeerde opvattingen (dat er een doel moet worden nagestreefd) er op na kan houden.

Eigenlijk is ook dat niet helemaal juist, maar het is zo, dat de bolsjewistische bureaucratie en de bolsjewistische opvatting, dat het "socialisme" een "nate streven doel" is, t e g e l i j k e r t i j d ontstaan, met andere woorden, twee verschillende momenten zijn van hetzelfde maatschappelijke proces.

Hoe dit ook zij, in ieder geval is het duidelijk, dat op hetzelfde moment, dat Djilas zich tegen de mening keerde, dat het "socialisme" een "doel" is, dat stap voor stap, stukje bij beetje verwerkelijkt moet worden, de bureaucratie - die een haar veronderstelde of werkelijke kennis van dat zogenaamde einddoel haar recht om te heersen en politiek te leiden ontleende - zich op haar beurt tegen hem moest

keren. Hier ligt mede de verklaring voor het feit, dat Eduard Kardelj, die in het Plenum van de Joegoslavische partij als de voornaamste spreekbuis van de bureaucratie optreedt, vooral het hiër genoemde opstel van Djilas buitengewoon scherp aanviel en vooral uit dit artikel zeer uitvoerig citaten voorlas.

Vanzelfsprekend zei Kardelj niet, dat wanneer men Djilas gelijk zou geven, de bureaucratie niet meer in de mogelijkheid zou verkeren haar heerschappij met een verwijzing naar haar kennis omtrent 't zogenaamde einddoel te rechtvaardigen en derhalve naakt zou staan als datgene wat zij werkelijk is: een nieuwe klasse. Nee, Kardelj zocht, volgens beproefd recept, te bewijzen, dat de zienswijze van Djilas "in strijd was met het marxisme". En dat kostte Kardelj niet zo heel veel moeite, omdat hij onder "marxisme" natuurlijk verstond: het bolsjewisme; dat wil zeggen, de wijze, waarop het marxisme door de nieuwe heersende klasse geïnterpreteerd en vervolgens als ideologie (oftewel theorie, die haar klassepositie moet goedpraten) gebruikt wordt. Met dat bolsjewisme, met die bolsjewistische opvatting van het marxisme, zijn de meningen van Djilas inderdaad lijnrecht in strijd.

Hoe zeer de opvattingen van Djilas en de opvattingen van Kardelj wel tegenover elkaar stonden, blijkt o.a. uit het feit, dat eerstgenoemde in een van zijn artikelen in "Borba" (Klassenstrijd", verschenen 3 december 1953) gesproken had van "een verscherping van de k l a s s e n s t r i j d (spatiëring van ons, Spart.) tussen de bureaucratie en het volk", Kardelj daarentegen in zijn rede in het Plenum, toen hij over de partij kwam te spreken, deze definieerde als "Het instrument van een bewust socialistisch en georganiseerd s t r e v e n (spatiëring van ons, Spart.) Juist deze woorden bevestigen al hetgeen wij hierboven hebben opgemerkt over het nauwe verband tussen de opvatting, dat er "een doel" moet worden nagestreefd en de rechtvaardiging van de bureaucratie (de partij) als zodanig.

Kardelj verweet Djilas, dat hij elk contact met de werkelijkheid verloren had. Was Kardelj nu misschien zo realistisch, dat hij trachtte aan te tonen, dat de klassenstrijd tussen bureaucratie en volk, waarvan Djilas had gesproken, in werkelijkheid nergens te bespreuren viel? Kardelj maakte het zich veel gemakkelijker. De omstandigheid, dat Djilas zich ertegen verzet had, het socialisme op te vatten als een "einddoel", dat het politieke handelen bepaalde, gebruikte hij om hem over één kam te scheren met de vader van het reformisme, Eduard Bernstein, die ruim een halve eeuw terug had uitgeroepen: "Mij is het einddoel niets, de bevo-

ging alles!"

"Bernstein had niet met het 'einddoel' op, Djilas zegt, dat men het socialisme niet als een 'einddoel' moet zien, met andere woorden, Djilas zegt hetzelfde als Bernstein, Djilas is, evenals Bernstein, een reformist, die het marxisme overboord wil werpen. Ziedaar in het kort h  el de zogenoemde bewijsvoering van Kardelj, die er zich natuurlijk geen ogenblik mee bezig hield of de oppervlakkige, op het eerste gezicht bestaande, uiterlijke gelijkenis tussen enkele lukraak gekozen woorden van Bernstein en bepaalde zinnen uit Djilas' opstel "Is er een doel?", ook betekende, dat er een diepere gelijkenis tussen hen bestond, een gelijkenis naar de inhoud hunner opvattingen.

Naar onze mening is er van een dergelijke diepere overeenkomst tussen Djilas en Bernstein geen sprake, evenmin als er sprake is van enige overeenkomst tussen Djilas en Kardelj. Waar, menen wij, de opvattingen van de schrijver van de opstellen in het blad "Borda" w  l enige overeenkomst mee vertonen, dat zijn uitspraken als de volgende:

"Het communisme is voor ons niet een toestand, die geschapen moet worden, geen ideaal waarnaar de werkelijkheid zich zou hebben te richten. Wij noemen communisme, de werkelijke beweging, die de huidige toestand opheft, .. De geschiedenis is niets anders dan de opeenvolging der verschillende generaties, waarvan elke op haar beurt de door alle voorafgegane generaties nagelaten materialen, kapitalen en productiekrachten aanwendt, dus enerzijds onder geheel veranderde omstandigheden de traditionele bezigheid voortzet en anderzijds met een geheel veranderde bezigheid de oude omstandigheden wijzigt, wat men op spekulatieve wijze zo kan verdraaien, dat de latere geschiedenis gemaakt wordt met het doel de vroegere geschiedenis te voltooien.... waardoor dan de geschiedenis haar aparte doeleinden krijgt en tot een "persoon naast andere personen wordt....."

In deze zinnen, men ziet het, wordt de spot gedreven met de opvatting, die de objectieve noodzakelijkheden van het historische proces als doeleinden beschouwt. Hier wordt nadrukkelijk verworpen het standpunt, dat het communisme een "toestand of ideaal" zou zijn, dat moet worden nagestreefd. In deze zinnen wordt alles wat naar een "teleologie" zweemt uitgebannen. De pen, waaruit zij gevloeid zijn, is die van Karl Marx; "De Duitse ideologie" heet het geschrift, waarin wij ze hebben aangetroffen. In de lezer, die Djilas' 20

uiteenzettingen, welke wij geciteerd hebben, vergelijkt met deze woorden van Marx (of met andere, zoals bijvoorbeeld die, dat de arbeiders "geen idealen te verwachten hebben") zal het wellicht iets duidelijker zijn waarom en op welke gronden, wij in een vorig hoofdstuk hebben beweerd, dat Hilovan Djilas, op hetzelfde moment waarop hij zich tegen de nieuwe heersende klasse keert, dicht bij het west-europese proletariaat komt te staan en het marxisme, de theorie van de proletarische klassenstrijd, op andere wijze soms interpreteert dan hij voorheen gedaan had, toen hij nog bolsjewiek was.

- 0 - 0 -